

מנחם פרומן עליו השלום

מאת יהודה ליבס

את מנחם, חברי כאח לי, פגשתי לראשונה לפני ארבעים וחמש שנים, כשהתחלנו שנינו ללמוד יחד בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית. המקשר העיקרי בינינו היה ר' שמעון בר יוחאי, גיבורו של ספר הזוהר, שלימודו היה קרוב במיוחד לשורש נשמותינו. מאז ועד היום משתדלים ומתערים אנו בספר זה, וחדשים לבקרים מושפעות עלי מפי חברי תובנות עמוקות ומפתיעות. גם בלימוד הזוהר, כבשאר מקצועות התורה והחיים, מצטיין רב זה בשילוב נדיר במיוחד: הוא מסוגל להתקשר לדברים בקשר נשמתי נאמן מאין כמוהו, ועם זאת להקשיב לטקסט בצלילות ובפתיחות המאפשרת קבלה של כל מה שעולה ממנו, גם אפשרויות בלתי קונבנציונאליות העשויות להפתיע במקורותן גם רבנים וגם פרופסורים.

וכפי שהבין מנחם את הזוהר, דומה שגם הזוהר יכול לומר משהו עליו. כוונתי לדברי רשב"י הזוהרי, שביום מיתתו, בתחילת דרשתו הגדולה (אידרא זוטא) שבה נפרד מן העולם הזה והתקבל לחיי העולם הבא, פתח ואמר (בתרגום מארמית לעברית):

'אני לדודי ועלי תשוקתו' [שיר השירים ז, י] – כל הימים שנקשרתי בעולם הזה, בקשר אחד נקשרתי בו, בקב"ה, ולפיכך עתה 'ועלי תשוקתו', שהוא וכל סיעתו הקדושה באו לשמוע בחדווה את דברי הסוד [שאומר].

מלים כאלה הולמות גם את מנחם. הרבה התארח הוא בביתי, ויכול אני להעיד נאמנה: גם בהיותו בקרב הבריות וגם כשחשב שאין איש רואהו, שרוי היה מנחם בקשר אחד ומיוחד עם הקב"ה, וניכר היה הדבר בכל דרכיו, בשעת תפילה וקריאת שמע על המיטה, בלימוד ובאכילה. קשר זה חרג הרבה מדרישות ההלכה, והיה גלוי לעין כל מסתכל, שיכול היה להסיק ממנו מסקנה ברורה והוכחה על מציאות האל.

קשר כזה מצוי היה גם בבסיס פעילותו הציבורית, כפי שסיפר לי למשל, כמשיח לפי תומו, שכשהלך לפגישה עם ארדואן נשיא תורכיה, במטרה להשכין באמצעותה שלום במזרח התיכון, חש על ראשו טפיחת יד מלמעלה. ואני, שמראש התכוננתי לפתוח בוויכוח קשה כנגד אותה פגישה, כששמעתי כך, נסתתמו טענותי.

קשר זה עומד בוודאי גם ברקע של רוחו האיתנה, שבזה לכל קושי ומחסור, ואפילו הייסורים הקשים של מחלתו היו קטנים לעומתה. בשנים האחרונות, אחרי שגמר לספר על מצב בריאותו באופן ענייני, היה ממחרר ופונה לשוחח בדברים החשובים והמעניינים באמת, הם דברי תורה, גמרא וזוהר, ר' נחמן והרב קוק. מכאן גם אומץ הלב הפיזי המדהים, וחוסר כל מורא בייחסו עם בשר ודם. הרבה יש לי לספר על כך, ואדחה זאת לפעם אחרת, מפני הרגעים המעטים שנותרו לי לכתיבת שורות אלה, עד סגירת הגיליון והיציאה להלוויה. במקום סיפורים יפים ומעניינים, אסתפק כאן בניסיון לומר משהו על עיקרו של הדבר, על מהות הקשר שנקשר בו מנחם גם בעולם הזה.

הזוהר מדבר על הצדיק כמי שאוחז בשמים ובארץ, ואכן גם בארץ אחז מנחם, והיא אחזה בו והחזיקה. ולכך דומני שיש לייחס גם את עיקר פעילותו הציבורית.

באחד מהראיונות האחרונים אתו נשאל מנחם מה יעשה אם יוחלט על פינוי היישוב תקוע, והוא ענה בקול חנוק: אני אמות. כמה שונה תשובה זו מתשובתו של שר החוץ, שגר ביישוב שכן, שכאשר נשאל גם הוא שאלה זו, ענה שיכבד כל פינוי שייעשה בהסכם, ויעבור לגור למקום אחר. תשובתו של מנחם אינה של פוליטיקאי, וטעות לראות בו פוליטיקאי, ולסווגו לימין או לשמאל. הצדיק פועל לא מתוך חשבונות אלא מתוך אהבה שלמה שמעל כל אלה, אהבת השכינה שהיא היא הארץ. זו אכן מילאה את ישותו של מנחם, כפי שאפשר ללמוד גם מספר השירים שכתב, הנקרא 'אדם מן הארץ': שירי אהבה לארץ הגולן!

הארץ היא הראשית והבסיס לפעילותו של מנחם. 'אמת מארץ תצמח', כמאמר הכתוב. מה שאינו צומח מן הארץ איננו אמת ואיננו שלום. כבר לויתור

על היישובים בסיני במסגרת השלום עם מצרים התנגד מנחם, ובמסגרת התנגדות זו בילה כמה חודשים בחבל ימית, בשעה שאף את עיני סנוור אז צירוף המלים החדש 'הסכם שלום עם מצרים'. בעת גירוש גוש קטיף גבר צערו של מנחם כמעט עד לבלי הכל. הפעם הייתי גם אני שותף לאותו צער, ואף למדתי אז, בדרך הקשה, שצדק הוא ממני בהשקפתו הממעטת בחשיבותה ובקדושתה של המסגרת המדינית. אבל אני לא יכולתי אז שלא לצרף לצער גם מידה רבה של כעס, והוא כבש כעסו, כי אהבת הארץ שלו כוללת גם אהבה בלי גבול ליושביה.

אהבתו זו של מנחם עשויה להתפשט ולהגיע אפילו עד לאויב, וגם כאן רחוק אני ממדרגתו. אומנם שותפים היינו בפגישות הראשונות עם אישי ציבור ערבים, ואף למדתי את הלשון הערבית ושימשתי בהן כמתורגמן. זאת עשיתי מתוך אמונת ששרתה בי בשנים הראשונות אחרי מלחמת ששת הימים, שהטעתה אותי לחשוב שהבעיות הפוליטיות והביטחוניות של מדינת ישראל כבר נפתרו, ועתה אין לנו אלא להשפיע אהבה על המנוצחים שכמעט וחזרו בהם כליל מכל שנאתם. את השקפתי זו שיניתי כאשר ראיתי את המציאות מגלה את פניה הקשות, אך מנחם נותר איתן בדרכו. הוא אומנם ראה בדיוק מה שראיתי אני, אך אמונתו היתה חזקה משלי, והוא האמין ביכולתו לשנות כל מציאות, ואפילו את דת האסלאם.

ושמא באמת כוח מעין זה ניתן בידו. שהרי לפי הזוהר (ח"א קצב ע"ב)

צדיק האוחז בשמים ובארץ, הקב"ה עושה את רצונו. אם להפוך את לב השונאים לא ניתן לו, לפחות יכול היה אולי להגן על מקומו. משה רבנו שלח מרגלים לארץ ישראל, שידווחו 'היש בה עץ אם אין' (במדבר יג, כ). התלמוד (בבא בתרא טו ע"א) מסביר את מהותה של מטלה משונה זו ואומר, שלמעשה שאל משה על מציאותו של צדיק, המגן על מקומו כעץ שמצל על סביבותיו, ונחה דעתו כששמע מפי המרגלים שהצדיק הנוכרי של אותו דור, הוא איוב מארץ עוץ (לשון 'עץ'), כבר נפטר מן העולם, ועתה פנויה הארץ לכיבוש בידי ישראל. אם כן, עולה על הלב החשש, שעתה במות הצדיק מתקוע, נשקפת אולי סכנה ליישוב.

חשש כזה הביעה בפני הדסה פרומן, לפני זמן מועט, כאשר התכוננו למות הרב שהיה כבר מחוסר הכרה. הרבנית הדסה ואני דנו בפסוק (ישעיהו נז, א) 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק'. פירוש הדברים, לפי רש"י, שהקב"ה אוסף את הצדיק לבית עולמו לפני בוא הרעה כדי לחסוך זאת ממנו, או, אם נפרש לפי הזוהר (ח"א קפ ע"א): בשעת הדין, כשהקב"ה מבקש להיפרע מן הדור מפני חטאיו, מסלק הוא את הצדיק שהגן עליו, ובכך מתפנה המקום לסטרא אחרא. בין כך ובין כך, עתה כשנאסף הצדיק, יש לחשוש שמא נפתחה הדרך, חלילה, גם בפני עקירת היישוב תקוע, המקום הנהדר, שרוחו של מנחם שורה בין שביליו.

אני מקווה ומתפלל לשלומו של היישוב, ושל דורנו כולו, אך נחמה גמורה אין בפי. שבים ועולים על דעתי פסוקי איכה (פרק א) 'פרשה ציון בידיה אין מנחם לה', ו'על אלה אני בוכיה עיני עיני ירדה מים כי רחק ממני מנחם משיב נפשי'.

אך אולי אפשר למצוא נחמה בפסוק הבא אחרי הנזכר לעיל מספר ישעיהו: 'יבוא שלום ינחו על משכבותם הלך נכחו'. הזוהר (ח"ב ר ע"ב) מפרש זאת על איש שלום כמנחם, שמוסר נפשו על השכינה בתפילה בדבקות וברצון. אדם כזה, אומר הזוהר, הקב"ה קורא את שמו 'שלום', הוא שמו של הקב"ה, שהצדיק הארצי הוא שותפו לזיווג השכינה ולעיטורה בעטרותיה, והוא גם השם שצרף מנחם לאחרונה לשם משפחתו. כאשר מסתלק איש שלום מן העולם, עולה נשמתו ובוקעת את כל הרקיעים, ואין מי שימחה בידו, והקב"ה קורא: 'יבוא שלום', והשכינה עונה ואומרת: 'ינחו על משכבותם הולך נכחו'.